

CONVIVIUM
REVISTA DE FILOSOFIA

SEGONA SÈRIE

34
2021

CONVIVIUM

REVISTA DE FILOSOFIA

Departament de Filosofia
Facultat de Filosofia
Universitat de Barcelona
Carrer Montalegre, 6
08001 Barcelona
Catalunya - Espanya

<https://www.ub.edu/portal/web/dp-filosofia/convivium>

Director

Antoni Prevosti Monclús
aprevostim@ub.edu
(Universitat de Barcelona)

Director adjunt

Joan Tello Brugal
joan.tello@ub.edu
(Universitat de Barcelona)

Consell de redacció

Josep Maria Esquirol Calaf (Universitat de Barcelona)
Ignacio Guiu Andreu (Universitat de Barcelona)
Margarida Mauri Álvarez (Universitat de Barcelona)
Begoña Román Maestre (Universitat de Barcelona)
Josep Maria Romero Baró (Universitat de Barcelona)

Consell assessor

Norbert Bilbeny Garcia (Universitat de Barcelona)
Tomás Calvo Martínez (Universidad Complutense de Madrid)
Víctor Gómez Pin (Universitat Autònoma de Barcelona)
Agustín González Gallego (Universitat de Barcelona)
Renate Holub (University of California, Berkeley)
Ignacio Izuzquiza Otero (Universidad de Zaragoza)
Roberta de Monticelli (Università Vita-Salute San Raffaele, Milà)

© dels textos, els autors, 2021

© de l'edició, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2021

ISSN: 0010-8235

Dipòsit legal: B-13.758-2017

Impressió: Gráficas Rey

Si no s'hi indica el contrari, totes les contribucions a la revista *Convivium* estan subjectes a la llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObra Derivada de Creative Commons, disponible a: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es>

Convivium. Revista de Filosofia és una revista anual del Departament de Filosofia de la Universitat de Barcelona. Està indexada a Web of Science (Arts & Humanities Citation Index, ESCI), The Philosopher's Index (ProQuest), Scopus, SJR (SCImago Journal Rank), Latindex, iDialnet, CIRC, ÍndICES-CSIC, RESH, CARHUS Plus+, i MIAR.

Convivium. Revista de Filosofia es una revista anual del Departamento de Filosofía de la Universidad de Barcelona. Está indexada en Web of Science (Arts & Humanities Citation Index, ESCI), The Philosopher's Index (ProQuest), Scopus, SJR (SCImago Journal Rank), Latindex, iDialnet, CIRC, ÍndICES-CSIC, RESH, CARHUS Plus+, y MIAR.

Convivium. Revista de Filosofia is an annual journal of the Department of Philosophy of the University of Barcelona. It is indexed in Web of Science (Arts & Humanities Citation Index, ESCI), The Philosopher's Index (ProQuest), Scopus, SJR (SCImago Journal Rank), Latindex, iDialnet, CIRC, ÍndICES-CSIC, RESH, CARHUS Plus+, and MIAR.

34

2021

SUMARI

ARTICLES

ANTONIO GUTIÉRREZ-POZO

Don Juan, Don Quijote, San Mauricio y el Arquero:
figuras del heroísmo moral en Ortega y Gasset 5

ÀNGEL PASCUAL MARTÍN

El joc d'oblidar Alcibíades. Precaucions pedagògiques
i presentació pública de la filosofia al *Protàgoras* de Plató 41

STÉPHANE VINOLO

Nada que ver. Imagen, sueño y negatidades
en la primera filosofía de Jean-Paul Sartre 63

FRANCISCO DE LARA LÓPEZ

Negativität und Kritik: Über die philosophischen
und politischen Grundstellungen von Heidegger,
Gadamer und Adorno 91

MANUEL ALEJANDRO SERRA PÉREZ

Sobre el fundamento de la finalidad natural en Aristóteles 105

CRISTÓBAL BALBONTIN-GALLO

Levinas vs. Derrida: lire *Autrement qu'être* comme réponse
à la critique de *Violence et métaphysique* 141

JOSEP MONSERRAT MOLAS

«El grec em basta per omplir la vida»: l'exili d'Alexandre Galí
i la traducció del *Critó* de Plató 171

LORENA ESMORÍS GALÁN Coordenadas bíblicas para un mapa humano. Lectura del mito adánico según Giovanni Pico della Mirandola y según Immanuel Kant	191
NOTES I DISCUSSIONS	
SEMINARI IRIS MURDOCH Análisis de las novelas de Iris Murdoch: <i>Jackson's Dilemma</i> , <i>Henry and Cato</i> , <i>The Green Knight</i> y <i>The Time of the Angels</i>	213
RESSENYES	
RICARD SAPENA MAYOLA Román Cuartango <i>Posthistoria y transhumanidad</i>	237
IGNACIO MARCIO CID Enrico Berti <i>Scritti su Heidegger</i>	241
ESTEBAN ANDRÉS GERALDINO MOLINA Xavier Escribano (ed.) <i>De pie sobre la tierra: caminar, correr, danzar: ensayos filosóficos e interdisciplinares de antropología de la corporalidad</i>	251
DONALD GILMAN Susan Byrne <i>Ficino in Spain</i>	256
MISERICÒRDIA ANGLÈS CERVELLÓ Josep Maria Esquirol <i>Humà, més humà: una antropologia de la ferida infinita</i>	259

EL JOC D'OBLIDAR ALCIBÍADES
PRECAUCIONS PEDAGÒGIQUES I PRESENTACIÓ PÚBLICA
DE LA FILOSOFIA AL *PROTAGORAS* DE PLATÓ

THE PLAY OF FORGETTING ALCIBIADES.
EDUCATIONAL PRECAUTIONS AND PHILOSOPHY'S PUBLIC
APPEARANCE IN PLATO'S *PROTAGORAS*

ÀNGEL PASCUAL MARTÍN
Universitat de Barcelona

RESUM

L'obertura del *Protàgoras* porta dramàticament a l'equívoc la sospita del company que Sòcrates aparegui d'anar a la caça d'Alcibíades. L'apunt segons el qual avui Sòcrates, estranyament, no hi hauria prestat atenció i se n'hauria oblidat, juntament amb l'anunci del que ho hauria provocat, la suposada saviesa de Protàgoras, atenuen i confonen el reconeixement socràtic que, efectivament, ara mateix vingui d'estar amb aquell. La narració posterior de la reunió amb el sofista reforçaria que Alcibíades, malgrat ser-hi present i intervenir socorrent a Sòcrates, ni ha estat objecte de la persecució eròtica socràtica ni ha abandonat la reunió per gaudir en la intimitat de la companyia del protagonista platònic tal com el company sospita. Estudis anteriors sostenen, però, que aquesta impressió podria ser falsa i estar en el diàleg irònicament induïda per Sòcrates per desviar l'atenció de l'interlocutor inicial, que hauria jutjat inapropiada la concurrència amb Alcibíades. Aquest article discuteix algunes d'aquestes aportacions i exposa noves evidències textuais que podrien confirmar que, en l'acció dramàtica, Sòcrates, malgrat dissimular-ho, apareixeria de rondar Alcibíades. També explica que la simulació de l'oblit que permetria defugir l'afer es pot interpretar dramàticament com la precaució necessària que pren la filosofia en la seva presentació pública per protegir el curs d'una certa concurrència educativa amb el jove que tot just acabaria d'iniciar-se.

Paraules clau: Plató, *Protàgoras*, Alcibíades, Sòcrates, educació, filosofia política.

ABSTRACT

The opening of *Protagoras* leads to a dramatic misunderstanding concerning the companion's suspicion that Socrates has been in pursuit of the young Alcibiades. The remark that today Socrates paid him no attention and forgot about him, together with the announcement that the supposed reason for such a strange incident was the alleged wisdom of Protagoras, mitigates and confuses Socrates' previous acknowledgement that indeed he has come from being with Alcibiades just now. The narration following the meeting with the sophist reinforces that Alcibiades, while having been present and come to the aid of Socrates, was neither the aim of Socrates' erotic pursuit, nor left the meeting to enjoy his company in private. However, previous studies claim that this impression could be false and prompted ironically by Socrates in the dialogue in order to redirect the attention of this companion, who would judge the relationship with Alcibiades inappropriate. This paper discusses previous studies and provides new textual evidence that could confirm that the drama indicates that Socrates, in spite of his dissimulation, actually appears to be in pursuit of Alcibiades. It also explains how Socrates' feigned forgetting, which makes it possible to avoid the matter, may be read as a necessary precaution of the philosophy in its public appearance, to protect the course of a certain educational relationship with the youngster which has just begun.

Keywords: Plato, *Protagoras*, Alcibiades, Socrates, education, political philosophy.

A l'entrada del *Protàgoras*, Sòcrates apareix sobtadament davant d'una colla d'atenesos. Malgrat que un d'aquests respongui amb certa incredulitat a la seva presència, ja sospita de l'origen i les causes de la seva aparició. Del dubte d'on apareix (309a, 1), se segueix l'evidència que Sòcrates ve de rondar a la caça de l'esplendor juvenil d'Alcibiades (309a, 1-2). Tanmateix, després d'un parell d'intercanvis, el company anònim comença a desfer-se de la impressió causada d'entrada. Sòcrates reconeix que tot just ara ve d'estar amb aquell (309b, 7), sí, però tot seguit declara que precisament avui, cosa estranya, no li ha dirigit l'atenció i que sovint s'ha oblidat d'ell (309b, 8-9). De primeres, l'interlocutor se'n fa creus, car és impensable que s'hagi topat amb algú més bell (309c, 1-3). Tanmateix, Sòcrates acaba guanyant-se la seva confiança anunciant –car la filosofia és amor a la saviesa, com la cosa més bella (309c, 11-12)¹ que vindria d'haver-se reunit amb un savi, si, com li sembla al company, Protàgoras d'Abdera és el més savi de tots (309d-310a). Tal és

1 Cf. *Convit* 209a-c, 210a-212a, *Hípias Major* 303d, *Fedre* 246e o *La república* 476a-d, 479e-480a.

l'efecte persuasiu de la superlativa saviesa de Protàgoras en l'interlocutor, així com en el lector, que l'interès del diàleg es desplaça, en el que se'ns presenta com un ascens, cap a la narració d'una reunió (310a, 1) que suposadament és més filosòfica –a la recerca sobre l'ensenyabilitat de l'ἀρετή– i que aparentment res té a veure amb la qüestió que obria el diàleg –el suposat amor de Sòcrates per Alcibiades.²

No obstant això, alguns estudis sostenen, en base a una lectura atenta de la lletra i l'acció dramàtica del diàleg, que aquesta impressió podria ser falsa i estar irònicament induïda per Sòcrates per desviar l'atenció de l'interlocutor inicial.³ Aquest article discuteix algunes de les aportacions d'aquests estudis i exposa noves evidències textuales que podrien confirmar que, en l'acció dramàtica, Sòcrates, malgrat dissimular-ho, apareixeria de rondar Alcibiades. En concret, atendrem la revelació d'Alcibiades al centre de la narració segons la qual Sòcrates juga a fer-se l'oblidatís (336d, 3), com a possible clau a l'hora d'interpretar l'oblit al·legat per Sòcrates a l'obertura del diàleg. A continuació, provarem de mostrar, a partir del final de la narració (362a, 1-3), la plausibilitat que Sòcrates, havent deixat la casa de Càl·lias, certament hagi estat ocupant-se d'Alcibiades. I per últim, fixant-nos en l'elogi socràtic a la saviesa cretenca i espartana, i de l'educació que practiquen els seus sofistes, d'amagat dels estranys (342c, 6), tractarem d'oferir una interpretació al fet que Sòcrates pugui estar ocultant la seva concurrència amb Alcibiades.

1. «SÒCRATES JUGA A FER-SE L'OBLIDATÍS» (336D, 3).

L'AJUDA D'ALCIBÍADES AL CENTRE DE LA NARRACIÓ

Transcorreguda part de la conversa amb Protàgoras, el diàleg és a punt de col·lapsar. El sofista mostra signes d'incomoditat i resistència a l'interrogatori socràtic sobre la unitat de l'ἀρετή. Amb aquesta disposició, i a punt de tancar la part que pertoca a justícia i moderació, el sofista profereix un llarg discurs (334a-c). Sòcrates li demana que respongui breument al que se li pregunta, car és persona *oblidadissa* (ἐπιλήσιμων, 334c, 8-9) i si algú li *parla llargament* (μακρὰ λέγει, 334c, 9) *oblida* sobre què tractava la conversa (ἐπιλανθάνομαι, 334d, 1). Com que Protàgoras no concedeix, Sòcrates

2 Vegeu Friedländer 1964, 5; Bueno 1980, 46-47; Arieti 2010, 35; Gonzalez 2014, 33-35.

3 Coby 1987; Lampert 2010.

amença de marxar (335b-c), la qual cosa porta alguns dels assistents a intervenir en la disputa per tractar de salvar el diàleg. Després de Càl·lias, que hauria obligat Sòcrates a romandre (335c-d), però que convindria amb Protàgoras que cadascú conversi com vulgui (336b, 4-6), intervé Alcibiàdes (336b-e). Aleshores, el jove, contradient l'amfitrió, manifesta que o bé Protàgoras admet que és més simple que Sòcrates a l'hora de dialogar (336b-c), o bé s'ajusta a preguntar i a respondre (336c, 4-5), sense *allargar-se* amb l'intent d'eludir els raonaments i *no volent explicar-se* (*οὐκ ἐθέλων διδόναι λόγον*, 336c-d). I afegeix: que, quan s'allarga en les respostes, la majoria dels oients *obliden* de què tractava la pregunta (*ἐπιλάθονται*, 336d, 1-2); encara que ell assegura que *Sòcrates no* (*Σωκράτη... μὴ ἐπιλήσασθαι*, 336d, 2-3), i que *juga quan diu que és oblidadís* (*παίζει καὶ φησιν ἐπιλήσιμων εἶναι*, 336d, 3-4).

Aquesta és la primera de les tres intervencions d'Alcibiàdes en el diàleg; el jove pren la paraula en dues ocasions més (347b, 3-7; 348b, 2-8). Als parlaments d'Alcibiàdes s'hi refereix Sòcrates indirectament, just abans d'iniciar la narració de la jornada, a l'escena inicial, en resposta a l'interès de l'interlocutor anònim pel comportament del jove amb ell (309b, 3-4). Aleshores, Sòcrates anunciava que avui –referint-se, s'entén, a la trobada a casa de Càl·lias– aquell li hauria estat d'*ajuda dient moltes coses a favor seu* (*πολλὰ ὑπὲρ ἐμοῦ εἶπε βοηθῶν* ἐμοί, 309b, 6). De les tres intervencions que el fill de Clínia fa en auxili de Sòcrates en el transcurs de la conversa, val a dir, però, que aquesta, la primera, es deixa distingir per un parell de detalls. En primer lloc, perquè ocupa una posició central en la figura del diàleg.⁴ La primera intervenció d'Alcibiàdes, cal situar-la en l'anomenada *discussió metodològica* (334c6-338e5). Tal com apuntàvem, aquest passatge concentra la participació de la resta de personatges que intervenen en la conversa, a part de Sòcrates i Protàgoras. Doncs de la sèrie de set personatges que aporten de paraula alguna cosa a aquesta discussió, i que en general participen en el debat, Alcibiàdes esdevé el quart: Sòcrates-Protàgoras-Càl·lias-Alcibiàdes-Crítiàs-Pròdic-Hípias.⁵ A la qual cosa cal afegir que el seu discurs (336b-e), i molt especialment la revelació de l'engany i el joc socràtic a l'hora de fer-se l'oblidadís (336d, 2-4), queden situats al

4 Sobre la importància dels centres, vegeu Strauss 1965 IV, 11-13. Cf. Monserrat 1999, Ibáñez 2004 i Torres 2019.

5 Cf. Coby 1987, 202, n. 83, que compta el discurs d'Alcibiàdes com el cinquè dels nou de l'interludi metodològic (335b-338e).

centre geomètric del tot de la narració socràtica (310a, 8-362a, 4).⁶ Això pel que fa a la centralitat d'aquesta intervenció. Hi ha, però, un altre motiu que fa veritablement singulars les primeres paraules d'Alcibíades. A la vista de l'anunci socràtic que avui el jove li ha estat d'ajuda dient moltes coses a favor seu, la revelació, al final del seu parlament, sobre el joc socràtic a l'hora de fer-se l'oblidadís, ben mirat, fan de la primera intervenció l'única de les tres en què, excepcionalment, Alcibíades diu alguna cosa que no és d'ajuda al protagonista platònic. En les altres participacions, el jove actua com a garant del funcionament que al final de la *discussió metodològica* (338c-d) acceptaran per poder donar continuïtat al diàleg.⁷ En aquesta, mentre el principi del discurs posa Protàgoras contra les cordes –és a dir, o parla com demana Sòcrates, o reconeix que és pitjor–, en realitat, la posterior revelació sembla que més aviat podria perjudicar Sòcrates en l'intent d'aconseguir que Protàgoras conversi com se li exigeix –car, si és veritat que Sòcrates no s'oblida, aleshores Protàgoras es podria esplaiar tant com volgués. Tot plegat convida a pensar que, en el cas que la confidència sobre la ironia socràtica en la primera intervenció d'Alcibíades constitueixi alguna mena d'auxili, en cap cas ho sigui per assistir la mateixa situació dramàtica per la qual Sòcrates passa en aquest moment. Convindria considerar, per tant, si no ho podria ser per al públic que escolta o llegeix la narració socràtica,⁸ amb la intenció que, si restem ben atents, puguem interpretar què fa Sòcrates –jugar– quan diu el que diu –que oblida.

I és que, en la disputa amb Protàgoras sobre la forma de conduir la conversa al centre del diàleg, no és l'únic moment en què Sòcrates al·lega el seu caràcter oblidadís. Abans de donar curs al relat, en l'escena inicial, davant la insistència de l'interlocutor anònim per saber de la relació de Sòcrates amb Alcibíades, Sòcrates anticipava un estrany esdeveniment succeït també avui: essent-hi aquell present, no li hauria dirigit l'atenció i

6 336d, 2-4 equidista del principi i el final de la narració vint-i-cinc pàgines i dues seccions de l'edició de Stephanus.

7 Això és així, tant en el moment en què Alcibíades impedeix l'exhibició d'Hípias vetllant perquè Protàgoras, si ho vol, segueixi preguntant, i si no, cedeixi a respondre al que li preguntí Sòcrates (347b, 3-7), com en el moment en què el jove es dirigeix a Càl·lias per demanar-li si li sembla bell que Protàgoras no manifesti la seva intenció respecte d'això, i que si no ho fa caldria que deixés el seu lloc perquè algú altre pugui conversar (348b, 2-8).

8 Sobre les ajudes al *lógos* o l'assistència al diàleg, cf. Szlezák 1997, 84-91; Sales 1999, xxiii.

sovint s'hauria *oblidat* d'ell (*ἐπελανθανόμεν τε αὐτοῦ θαμά*, 309b, 7-9). L'afirmació, com l'anterior sobre l'ajuda, s'inscriuen en la diferida i ampliada resposta a la compromesa demanda del company anònim, amb què obre el diàleg, per saber si *A*) Sòcrates apareix, com sembla evident, de rondar a la caça de l'esplendor juvenil d'Alcibiades (309a, 1-2). Diferida, perquè inicialment Sòcrates renuncia a donar-li resposta limitant-se a refutar (309a-b) la desaprovació del seu interlocutor sobre el fet de freqüentar la companyia del noi, que ja sembla tot un home (309a, 2-5). Però també perquè, posteriorment, davant la insistència de l'interlocutor per saber *a*) si apareix del seu costat (309b, 3) i *b*) per com és el tracte del jove amb ell (309b, 3-4), Sòcrates altera l'ordre de les preguntes responent primer, com *dèiem*, *b'*) que bé, segons li hauria semblat, i especialment avui, que el jove li hauria estat d'ajuda (309b, 5-6), i només després d'això, reconeixent *a'*) que, en efecte, tot just ara ve d'estar amb aquell (309b, 6).⁹ Però la resposta de Sòcrates, *dèiem*, no només és diferida, sinó també ampliada, ja que Sòcrates contesta més coses de les que se li demanen. I així és que en una elocució que no respon a cap de les preguntes anteriors *-a*) i *b*)-, afegeix *c'*) que, estranyament, malgrat ser-hi present aquell, Sòcrates no li ha dirigit l'atenció i, el que *dèiem*, sovint *se n'ha oblidat* (309b, 7-9).

Si busquem l'ajuda de les paraules d'Alcibiades al centre del diàleg, ens veiem empesos a interpretar que quan Sòcrates, abans d'iniciar la narració, diu que s'hauria oblidat d'ell i que no li hauria prestat atenció, tampoc no sigui així, i que realment, com ens confessa el noi, Sòcrates simplement estigui jugant o bromejant. Bé, simplement, no. Car es tractaria d'un sofisticat joc de paraules que, de prendre'l conjuntament amb la crítica que Alcibiades feia de la *μακρολογία* protagòrica, podria estar servint al pretesament oblidadís Sòcrates per, dissimuladament, no respondre del tot allò que se li pregunta.¹⁰ Un joc de paraules que, a la manera del sofista —la que s'allarga en les respostes per no donar explicacions—, aconseguiria que siguin el seu interlocutor i la resta d'oients, així com els lectors del diàleg, els que haguem oblidat què se li qüestionava de bon començament, i del qual Sòcrates feia mostres de no voler-ne parlar: d'on surt, i si, com fa tota la impressió, apareix de rondar a la caça de l'esplendor juvenil d'Alcibiades. Això és, el pretès oblit se'ns presenta, a l'inici del diàleg, com un joc de

9 Vegeu Sauppe 1889, 28; Adam & Adam 1893, 77; Strauss 1965 IV, 9 i Lampert 2010, 24-25, sobre l'alteració de l'ordre de la resposta.

10 Cf. *Menó* 71c, on Sòcrates també al·lega oblidar-se per evitar de respondre.

paraules que funcionaria com la palanca amb què aconseguir desplaçar i fer oblidar la fixació de l'interlocutor, i potser la del lector, per saber sobre la seva relació amb el jove.¹¹ Un joc de paraules que ni tan sols faria necessari que Sòcrates hagués de deixar de respondre a la compromesa pregunta: en efecte, *tot just ara* (ἄρτι) ve d'estar *amb aquell* (ἀπ' ἐκείνων ἔρχομαι 309b, 7). Un joc que permetria que tan aviat com la controvertida qüestió fos brevíssimament contestada, fos d'avançat i de seguida atenuada, dissimulada i confosa. I que consistiria en: *a'*) respondre-hi –en present– (309b, 7), però no directament, sinó situant la resposta hàbilment entremig d'altres afirmacions¹² on primer *b'*) confirmaria impressions passades (309b, 5) i reconeixeria el bon comportament que tingué el jove *en el dia d'avui* (τῆν νῦν ἡμέραν) –en aorist– (309b, 5-6), per després *c'*) afegir en clau adversativa la insinuació que, durant aquesta estona, estant present Alcibiades, Sòcrates, cosa estranya, s'hauria fixat en algú altre –en imperfet– (309b, 7-9)¹³, motiu pel qual no li hauria dirigit atenció i sovint se n'hauria oblidat.

L'al·legat oblit de Sòcrates formaria part, doncs, d'un recurs retòric per tal que el fet que vingui d'estar *amb aquell tot just ara*, si no passa del tot desaperebut, es desplaci des d'aquest moment a un segon pla on progressivament anirà escapant a l'atenció de qui l'escolta o el llegeix. Progressivament, fins a gairebé esborrar-lo de la memòria, almenys, com un fet amb entitat pròpia, quan després Sòcrates confirmi que *tot just ara* arriba havent estat *amb aquell*, referint-se definitivament, no a Alcibiades, sinó a Protàgoras d'Abdera (καὶ ἄρτι ἄρα ἐκείνω συγγεγονώς ἦκεις; πάνυ γε... 309d-e).¹⁴ Encara que Sòcrates, com feia tota l'aparença i com reconeix, vingués d'estar amb Alcibiades *tot just ara*, on aconseguix fer dirigir l'atenció, l'interès i la demanda de narració (310a, 2 i ss) és, com si es tractés de la mateixa ocasió, la reunió en la qual *a dia d'avui* han coincidit

11 Lampert 2010, 27.

12 En la retòrica judicial és ben sabut que allò que es diu en mig, a diferència d'allò que es diu al principi i al final, crida menys l'atenció del públic, inclús es pot arribar a passar per alt (Strauss 1965 IV, 12-13)

13 Notem els temps verbals de cadascuna de les elocucions: *b'*) « ἔδοξεν » i « εἶπε » (aorist), *a'*) « ἔρχομαι » (present), *c'*) « προσεῖχον » i « ἐπελανθανόμην » (imperfet). Cf. Serrano y Díaz de Cerio 2005, 9, n. 5.

14 Lampert 2010, 124-125 demostra aquest desplaçament, a través del pronom « ἐκεῖνος », primer referit a Alcibiades (309b, 3; 309b, 7; 309b, 8 i 309c, 1) i després a Protàgoras (309d5). Denyer 2008, 70 s'estranya per la repetició del pronom que es dona a 309b, 7 i 8, car en un dels dos casos hauríem de trobar una forma alternativa, com ara « αὐτός ».

amb Alcibiàdes, però entre molts d'altres, i on el protagonisme l'hauria centrat el gran Protàgoras. Com si es tractés de la mateixa ocasió, quan, literalment, les respostes de Sòcrates farien del tot possible que en cas d'haver-se trobat en *el dia d'avui* amb Alcibiàdes entre molts d'altres a casa de Càl·lias, havent marxat d'allà, *tot just ara* vingui, efectivament, d'estar *amb aquell* i només amb aquell, com a l'obertura li feu tota la impressió al seu interlocutor, encara que ara ja no ho recordi. Essent, doncs, molt probable que Sòcrates ens hagi induït a l'engany, a una falsa aparença sobre el lloc d'on ara mateix prové, anem a veure què passa al final del diàleg i si hi ha cap indicació que assenyali que, certament, no només sigui possible, sinó també el més plausible que ara vingui d'estar amb Alcibiàdes.

2. LA COMPANYIA DE SÒCRATES EN EL MOMENT DE LES ALTRES OCUPACIONS (362A, 1-3)

A les acaballes de la conversa amb el sofista, Sòcrates encara es mostra desitjós d'aclarir què sigui l'ἄρετῆ i d'examinar de nou si es pot ensenyar o no (361c, 2-7). Però, Protàgoras suggereix que, malgrat el zel d'aquest, per al sofista ha arribat l'hora de posar fi a la discussió i dedicar-se a altres coses (361e, 5-6). Sòcrates li accepta, car, segons diu, també pel que fa a ell, ja fa estona que era el moment d'anar allà on deia (362a, 1-2). I, dirigint-se al públic que escolta la narració, explica que, aleshores, després d'haver dit i escoltat totes aquestes coses, van marxar (362a, 3).

S'acostuma a sostenir que Sòcrates simplement menteix quan diu que hauria d'anar a una altra banda i que és impensable que ho hagi fet després de sortir de casa de Càl·lias. No només perquè al bell mig del diàleg ho ha utilitzat com a pretext per forçar que Protàgoras s'ajusti a la dialèctica socràtica (τις ἀσχολία ἐστίν... ἔλθεῖν γὰρ ποί με δεῖ, 335a-c), sinó especialment perquè en el que se suposa que vindria després d'haver deixat casa de Càl·lias –a saber, la trobada fortuïta amb un grup d'atenesos a l'entrada del diàleg–, Sòcrates concedeixi d'asseure's i narrar-los la reunió sencera, no havent-hi res que li impedeixi de fer-ho (Ἐτ.: εἰ μή σέ τι κωλύει... Σω.: εἰ μή σέ τι κωλύει, 310a, 2-5).¹⁵ En cap cas es contempla, però, la possibilitat que, si havia d'anar a una altra banda, ja hi ha anat i que, al principi del

15 Vegeu Strauss 1965 IV, 12; Capra 2001, 165 i Denyer 2008, 165.

diàleg, aparegui d'allà i ja lliure d'ocupacions. Simplement s'assumeix que la sortida de casa de Càl·lias és el fet immediatament anterior a la trobada inicial del diàleg, de la mateixa manera que s'identifica que Sòcrates tot just ara ve d'estar amb Alcibíades, amb haver coincidit amb ell a la reunió d'avui amb Protàgoras i la resta de sofistes.

Certament, la naturalesa circular del diàleg narrat es veu intensificada en el *Protàgoras* per la sensació que ofereix la narració de proximitat recent entre el temps final dels fets exposats i el temps en què s'inicia l'acció que donarà lloc al relat. Però això no implica que la imatge dels esdeveniments que ofereix el diàleg sigui completa o quedi tancada. La narració de Sòcrates no es clou amb la trobada inicial, i la trobada inicial tampoc es produeix a partir dels fets narrats al final.¹⁶ El relat de Sòcrates no traça cap mena de transició dramàtica entre la sortida de casa de Càl·lias i la trobada inicial del diàleg –a la manera com sí que dona a conèixer com ell i el jove Hipòcrates s'encaminen a la reunió (314c, 3-7). Si alguna cosa dibuixa el diàleg entre el final de la narració i el principi del drama és una discontinuïtat en la relació dels fets. Mentre la narració del diàleg s'acomiada amb Sòcrates marxant de la reunió amb algú altre, una persona més com a mínim (εἰπόντες καὶ ἀκούσαντες ἀπῆμεν, 362a, 4), l'escena inicial obre amb Sòcrates apareixent ell tot sol (Ἐτ.:...ἦκεις; Σω.:...εἰπὼν καὶ ἀκούσας, 309e-310a). I mentre Sòcrates, amb qui sigui, surt de casa de Càl·lias, apareix més tard, no sabem exactament quant, en un lloc indeterminat, que podria fer suposar que per allà ronda Alcibíades.¹⁷ En contra de la impressió habitual, doncs, el *Protàgoras* deixa obert, sense transició ni continuïtat, un buit temporal, espacial i dramàtic indeterminat entre el final de la narració i l'escena inicial que faria possible que Sòcrates, en sortir de casa de Càl·lias, hagi anat a una altra banda i s'hagi ocupat d'altres coses abans de trobar-se amb el company anònim. Però de què s'ha ocupat? I el més important, amb qui? És possible que aparegui d'estar amb Alcibíades, com sospita el company?

Quan el protagonista platònic tanca la narració dient que aleshores van marxar, hom suposa, a la manera com succeeix amb Aristodem al *Convit* (223d, 8-12), que, si Sòcrates marxa acompanyat, sigui amb Hi-

16 Cf. Bueno 1980, 41-42; Monserrat, Casasampera i Olivares 1999, 136-137; Lampert 2010, 123 i Rørstadbotten 2017, 141.

17 Vegeu Kroschel 1865, 39; Sauppe 1889, 8 i Pascual 2016b, 141-144.

pòcrates,¹⁸ i que si hi ha d'haver res a què es dediqui en sortir de casa de Càl·lias, sigui a acabar de valorar amb el fill d'Apol·lodor la conveniència de l'ensenyament del gran savi d'Abdera. La narració, i en especial, la narració de l'episodi previ a la reunió amb el sofista (310a-314c), ens mostraria que, des que el nano l'ha fet llevar-se del llit de matinada, Sòcrates no s'ha ocupat d'altra cosa que d'examinar el desig del jove i d'aclarir si veritablement la seva ànima es beneficiaria o no de la concurrència amb el sofista.¹⁹ Això inclou la conversa amb Protàgoras, a qui Sòcrates es presenta havent-hi acudit amb el jove (316b, 1-2), amb la voluntat d'aclarir en què esdevindria millor a resultes del magisteri del d'Abdera (316b-c, 318a, 1-5). Com a mostra de l'atenció que no deixaria de guardar-li, Sòcrates inclús expressarà, a contrapartida per totes les coses que ha arribat a poder escoltar de Protàgoras, un especial *agraïment* (χάριν σοι ἔχω) a Hipòcrates, que és qui l'ha promogut a acudir a la reunió (328d, 7-8).²⁰

Tot això faria suposar, certament, que, en el moment de cloure el diàleg sigui Hipòcrates qui acompanyi Sòcrates en la seva marxa. Tanmateix, la lletra del diàleg deixa detalls a considerar que, en el moment d'abandonar la reunió, no sigui aquest jove l'acompanyant, sinó, precisament, Alcibiades. El primer detall que aporta el text sobre la companyia de Sòcrates en el moment d'abandonar la reunió per ocupar-se d'altres coses, exclou Hipòcrates. Segons la fórmula amb què anuncia la partida de casa de Càl·lias, no només Sòcrates, sinó també amb qui marxa, ho fan, estrictament, *havent dit* i escoltat aquestes coses (ταῦτ' εἰπόντες καὶ ἀκούσαντες, 362a, 4).²¹ Si això és així, la companyia socràtica no pot incloure el fill

18 Kroschel 1865, 188; Monserrat, Casasampera i Olivares 1999, 135-136 i Denyer 2008, 204.

19 Gonzalez 2014.

20 Segons Monserrat, Casasampera i Olivares 1999, 135-136 són precisament aquestes paraules d'agraïment, juntament amb la mirada que li dirigeix (βλέψας πρὸς τὸν Ἴπποκράτη, 328d, 7) i l'evocació al jove pel patronímic (ὃ παῖ Ἀπολλοδώρου, 328d, 7) que demostrarien que és en la seva atenció i benefici, i no d'Alcibiades, que Sòcrates manté la conversa amb Protàgoras.

21 Aquesta fórmula difereix en nombre de la que al principi del diàleg utilitza per respondre a si ve d'haver-se reunit amb Protàgoras (πολλὰ καὶ εἰπὼν καὶ ἀκούσας, 310a, 1). Strauss 1965 IV, 10, en referència a l'expressió a l'inici del diàleg (310a, 1), considera que posant en primer lloc «dient», s'emfasitza la diferència d'ordre entre els que parlen i els que només escolten.

d'Apol·lodor, car, segons la narració, durant tota la reunió aquest no hauria badat boca.²² Això fa que, a l'hora de marxar, l'acompanyant s'hagi de trobar entre els que, a banda de Sòcrates, han intervingut en la conversa i que es redueixen, si ho recordeu, a Protàgoras, Càl·lias, Alcibíades, Crítias, Pròdic i Hípias. Però entre aquests, els únics que necessàriament han de marxar, perquè, com Sòcrates, només hi han acudit puntualment per a l'ocasió, són Alcibíades i Crítias. La resta s'hostatgen al mateix lloc de la trobada (315d, 1-4) i almenys Protàgoras passa la major part del temps a dins de casa (311a, 5-6). Es dona a més, que a banda de ser els únics juntament amb Sòcrates que intervenen en la conversa i que se suposa que haurien de marxar un cop aquesta es doni per finalitzada, els dos, Alcibíades i Crítias, casualment, han coincidit amb Sòcrates i Hipòcrates al vestíbul de casa de Càl·lias a l'hora d'arribar. I, havent arribat just darrere seu, s'han endinsat junts a l'interior de la casa i han contemplat alhora l'espectacle, fins a dirigir-se a Protàgoras (316a, 3-5), fent tot l'efecte no només que hagin arribat plegats, sinó que formin un grup de mestre-deixebles,²³ com els que Sòcrates acaba de descriure al voltant de Protàgoras (314e-315b), Hípias (315b-c) i Pròdic (315c-316a) respectivament. Aquesta coincidència, de no ser un mer incident anecdòtic, donaria peu a pensar que, de la mateixa manera que haurien arribat junts, algun d'ells, si no els dos, puguin acompanyar Sòcrates també quan és l'hora de marxar. Mentre per una banda el text fa d'Alcibíades i Crítias els principals candidats a acompanyar-lo en el moment de la partida, per una altra només apunta a un d'ells com aquell de qui Sòcrates s'hauria d'ocupar. Si considerem els termes en què Sòcrates expressa que és l'hora de marxar, que s'ha d'ocupar d'altres coses, i ho fem a la llum

22 Sauppe 1889, 165; Coby 1987, 202 i Lampert 2010, 24. Notem que el darrer cop que, segons la narració socràtica, tenim notícia d'Hipòcrates conversant, és al pòrtic de casa de Càl·lias, abans no truquin a la porta i s'hagin d'enfrontar a l'eunuc per endinsar-s'hi (314c, 3-7).

23 Lampert 2010, 36 fa notar que Sòcrates es refereix a «nosaltres» en dues ocasions, una, just abans d'entrar, que només l'inclou a ell i a Hipòcrates (ἡμεῖς..., 316a, 3) i una altra, en entrar i dirigir-se a Protàgoras, que podria incloure els quatre (ἡμεῖς, 316a, 6). Ens sembla que caldria afegir una tercera i una quarta ocurrència. La tercera mentre negocia amb el sofista si han de conversar a soles o davant tothom, que també podria donar cabuda als quatre (ἡμῖν, 316b, 5); i la quarta, que es refereix a l'estat de satisfacció perquè s'afegeixin Pròdic i Hípias, que els inclouria a tots (πάντες ἡμεῖς, 317d, 7). Abans d'aquestes, però, també cal tenir en compte que Sòcrates s'anuncia al sofista mencionant exclusivament el jove Hipòcrates i a ell (ἐγώ τε καὶ Ἰπποκράτης οὗτος, 316b, 1-2).

de la sospita del company anònim amb què obre el diàleg, sembla que no hi ha lloc a dubte. El rebot del terme «ῥῶρα», un dels termes emprats repetidament en l'obra platònica per referir-se a l'esplendor juvenil del fill de Clíniades,²⁴ com la situació exhaurida de les ocupacions socràtiques, ens posa sobre la pista: Sòcrates, diu, literalment, que ha d'anar *on ja fa estona que era el moment* (οἷπερ... πάλαι ῥῶρα, 362a, 1-2), mentre que al company a qui apareixerà Sòcrates en breu, suposarà que d'on surt Sòcrates és d'anar perseguint en Alcibiades *un moment d'esplendor juvenil* (πόθεν... τὴν Ἀλκιβιάδου ῥῶραν; 309a, 1-2) que, de fet, *ja ha passat* (πρῶην, 309a3), car li comença a repuntar la barba. Això és, si entenem bé la ironia, que on hauria d'anar Sòcrates, que d'allò que s'hauria d'ocupar ara –de fet, ja feia estona–, un cop es dona la reunió per finalitzada, és Alcibiades.

Per qui hagi seguit amb confiança la narració de Sòcrates, i en especial, el relat de la seva dedicació al jove Hipòcrates des del principi de la jornada, això pot semblar una mica estrany. Però examinem de prop el personatge, com ve caracteritzat i els motius que duen a atendre'l i, a resultes d'això, a provocar la reunió amb Protàgoras i a determinar el seu contingut de discussió. Si ho fem, ens n'adonarem que l'atenció que li brinda Sòcrates, serveix també, si no especialment, per Alcibiades. En primer lloc, cal tenir present que no tenim cap altra notícia fora del *Protàgoras* de qui sigui aquest Hipòcrates, fill d'Apol·lodor i germà de Fasó (310a, 8).²⁵ Sòcrates el tracta com un del seu cercle (ἡμῶν τῶν ἐταίρων, 313b1). En tot cas, faria figura d'un jove qualsevol entre les companyies que aquest acostumava a concórrer (vegeu *Apologia* 23c, 2-5).²⁶ Un jove de casa gran i pròspera i dotat de natural com el que més dels de la seva edat, que desitja convertir-se en algú de renom a la ciutat (316b-c), i que per aconseguir-ho, coratjós i exaltat com és (310d, 3), a la vegada inconscient (312c, 2; 313c, 2; 313d, 7) i fins i tot violent (310c-e),²⁷ estaria disposat a qualsevol cosa, encara que això suposi arriscar i posar en perill tant el que és seu com el que és dels seus familiars i amics (310e, 1-2; 313a-314b). Un jove del tipus dels que

24 Vegeu *Convit* 217a, 3-6; 219c, 4; *Alcibiades* 131e, 10.

25 Les referències familiars donades al Protàgoras no coincideixen amb les de cap altre Hipòcrates de l'època. No podem assegurar que es tracti d'un personatge real. Cf. Taylor 1991, 65 i Nails 2002, 169-170.

26 Vegeu Lampert 2010, 28 i 37 i Strauss 1965, V 22.

27 Vegeu Pascual 2016a, 144-145 sobre la visita a Énoe, la caça de l'esclau i l'alliberament del somni com a indicatius de la violència del jove Hipòcrates.

també Protàgoras s'arrisca a disputar arreu on va perquè esdevinguin els seus deixebles (316c, 6-7), prometent de fer-los més poderosos en els afers privats i els de la ciutat, així pel que fa a l'acció com pel que fa al discurs (318e-319a), ara que són a punt d'iniciar la seva participació en la vida pública, ara que són a punt de poder prendre part a l'assemblea.

A casa de Càl·lias n'hi ha una colla, d'aquest tipus de joves.²⁸ Ara bé, si n'hi ha un que sublimi aquesta figura no és altre que Alcibiàdes. No hi ha jove de la seva generació a Atenes que pugui venir de més bona família –a la vegada Eupàtrida i Alcmeònida–, i que estigui més dotat que ell de natural, de la qual cosa ell mateix n'està convençut i se n'enorgulleix (*Alcibiàdes I* 104a-c). Alcibiàdes aspira també a un cert tipus de saber polític o reial, que li permeti arribar a ésser considerat com el que més (Pèricles, Cir, Xerxes...), o almenys això li suposa Sòcrates, que estaria convençut i disposat a poder subministrar-l'hi (*Alcibiàdes I* 105a-e). Fins i tot, el jove podria haver aspirat en particular al magisteri de Protàgoras, de qui el seu tutor, Pèricles, l'home d'estat per excel·lència, ja se n'hauria beneficiat.²⁹ I què dir del seu caràcter, que supera amb escreix les qualitats d'Hipòcrates, en temeritat, apassionament, manca de domini sobre si mateix, caprici, ambició i desig de glòria, transgressió de tota norma i amenaça, ofensa i violència de cara als altres.³⁰ A banda, però, del seu objecte d'interès i de la caracterització del personatge, les objeccions de Sòcrates a la promesa sofística de transmetre l'ἀρετή, donant veu a la saviesa de la ciutadania d'Atenes, també interpel·len Alcibiàdes. En primer lloc, i en la línia del que tot just comentàvem, en la creença en què poc hi compti la riquesa o l'estirp familiar quan l'assemblea vingui a considerar el consell d'algú en assumptes tècnics o polítics (*Protàgoras* 319c-d). I en segon lloc, en el convenci-

28 A més d'Hipòcrates i Alcibiàdes, almenys són mencionats: Crítias, Càl·lias, Càrmides, Fedre, Erixímac, Agatò, Adimant, Pàral i Xàntip, Filípides i Andró. Tots aquests o bé ronden l'edat d'Alcibiàdes o bé són encara més joves (vegeu Nails 2002).

29 La tercera estada de Protàgoras d'Abdera a la ciutat d'Atenes sembla que coincidiria amb la Pau de Nícias i que se situaria cap al 422 a. C. Morrison 1941, 14-16 sosté que el retorn és amb la finalitat d'influir i aconsellar a Alcibiàdes per a què esdevingui estrateg. La seva marxa obligada per una acusació d'impietat cap el 415, fa sospitar a Morrison que Protàgoras hagi de marxar per la seva influència en el jove, que fou acusat de la mutilació dels Hermes i la profanació dels Misteris Eleusins en els prolegòmens a l'expedició a Sicília.

30 Tucídides, *Història de la Guerra del Peloponès* VI, 8 i ss; Xenofont, *Memorabilia I*, 2, 12 i ss; Plutarc, *Vides paral·leles, Alcibiàdes* (vegeu de Romilly 1996).

ment que l'excel·lència política no sigui transmesa per grans homes, fins i tot pel gran home d'estat, Pèricles, que és tutor d'Alcibiàdes, i que hauria fracassat del tot a l'hora de comunicar aquest saber als seus fills, Pàralos i Xantip, i especialment, a l'altre fill de Clínia (319e-320b; *Alcibiàdes* I 118d-e, 122 a-b, 124b-c).³¹ Però encara n'hi ha més. Com per exemple quan Protàgoras parla de l'ἀρετή com un mínim que garanteix la convivència cívica, com alguna cosa de la qual tots els ciutadans han de participar si hi ha d'haver ciutat, de la qual ningú es pot desentendre, almenys en aparença. Aleshores, utilitza l'aprenentatge i l'habilitat de tocar la flauta com a il·lustració (323a, 8; 327a-c), la flauta precisament, quan de ben petit el fill de Clínia s'hauria negat a tocar-la (*Alcibiàdes* I 106e, 6-7). No demostra tot plegat que, malgrat que manifesti inicialment el contrari, i malgrat que la narració situï Hipòcrates com l'objecte de la seva dedicació, Sòcrates i, fins i tot, Protàgoras hagin prestat tanta o més atenció a Alcibiàdes?³²

Encara que fos així, tindríem encara l'agraïment de Sòcrates dirigit a Hipòcrates per haver-lo promogut a venir a parlar amb Protàgoras (328d, 7-8). No és, però, l'únic agraïment del diàleg. Al final de la conversa, Sòcrates fa un comentari aparentment cordial amb l'amfitrió, segons el qual, si hauria romàs a la reunió, seria per *gratificar*-lo a ell, *el bell Càl·lias* (ἀλλὰ Καλλία τῷ καλῷ χαριζόμενος παρέμεινα, 362a, 3). Ara bé, si tornem al moment en què el diàleg fa crisi i Sòcrates amenaça de marxar, aquest diu a Càl·lias que voldria *fer-li la gràcia* (βουλοίμην ἂν χαρίζεσθαι σοι, 335e, 1-2) i no abandonar la reunió, però que per a tal cosa, l'amfitrió hauria de demanar a Protàgoras que respongués breument al que li pregunta, car és l'única manera de fer possible el diàleg (336a-b). Però, com hem vist, no serà Càl·lias –que desatén la demanda de Sòcrates en favor de Protàgoras–, sinó Alcibiàdes qui, després d'*enlletgir* Càl·lias (οὐ καλῶς λέγεις, 336b, 7-8), exigeix a Protàgoras el que Sòcrates reclamava per tal de romandre (336b-d). És clar, doncs, que *el bell* a qui Sòcrates farà la gràcia de romandre a la reunió no és Càl·lias, sinó Alcibiàdes (Αλκιβιάδης τε ὁ καλός, 316a, 2-3), perquè, a la manera del qui, com Hermes, li repunta la barba en l'edat més *graciosa* (χαριστάτην ἦβην, 309b, 1), és qui amb la seva ajuda ha facilitat la continuïtat del diàleg.³³ De manera que podem suposar que potser és gràcies a Hipòcrates que Sòcrates ha acudit a parlar amb Protàgoras, i

31 Cf. *Gòrgias* 515b-516d.

32 *Alcibiàdes I*, 105-a, 2-3.

33 Cf. *Cràtil* 408a-c. Sobre Hermes, vegeu Bonnefoy 1996, 256-274.

sembla que si és gràcies a algú que roman fins al final, i a algú a qui vol fer ell la gràcia, aquest és Alcibíades.

3. COM QUAN ES RELACIONEN AMB MESTRES ESCAPANT A L'ATENCIÓ DELS ESTRANYS (342C, 6)

Un cop ha escoltat els motius que han portat Sòcrates i Hipòcrates a casa de Càl·lias (316a-c), Protàgoras opta per parlar amb ells davant tothom que és a dins, enlloc de fer-ho a soles (317c, 4-5). Mentre que els sofistes que l'haurien precedit (nogensmenys que Homer, Hesíode, Simònides, Orfeu o Museu entre d'altres) crearien a partir d'altres sabers (com ara la poesia, la mística, l'endevinació, la gimnàstica o la música) una mena de *disfressa* i *s'hi amagarien* (πρόσχημα ποιείσθαι και προκαλύπτεσθαι, 316d, 5-6), ell diu haver recorregut el camí contrari: enlloc de *negar-ho* (ἔξαρνον), convé obertament que és sofista i que educa els homes (317b, 3-6). Segons Protàgoras, admetre de dedicar-se a convèncer els joves, especialment si segueixen altres mestres, perquè es converteixin en els seus deixebles sota la promesa que amb el seu magisteri esdevinguin millors (316c-d), resulta més segur que no pas *negar-ho* i *disfressar-se*. Car, els que fan això, per molt que ho intentin, no acaben de passar del tot desapercebuts als més poderosos de la ciutat (316e-317a). És per aquest motiu que prefereix presentar-se davant tothom com el que és, ho fa com a *precaució* (εὐλαβεῖσθαι) davant les *enveges i les altres enemistats i conxorxes* (φθόνοι... ἄλλα δυσμένειαι τε καὶ ἐπιβουλαί) que genera l'ofici d'educar (316d, 1-3).

Al seu torn, Sòcrates també considera que la saviesa i l'educació del jove comporten perills que obliguen els sofistes a prendre unes precaucions determinades. Així ho explica en el preludi a la interpretació del poema de Simònides (341e-343c). En aquest, Sòcrates destaca Creta i Esparta per haver estat on s'hauria practicat de més antic i amb més intensitat la filosofia, essent també els indrets on es troben sofistes en més quantitat (342a7-b1). Si tal cosa hauria passat desapercebuda a ulls de la resta dels grecs, però, seria perquè cretencs i espartans, enlloc de fer mostra de la seva superioritat pel que fa a la saviesa –com sembla practicar Protàgoras–, *ho haurien negat i haurien adoptat l'aspecte contrari* (ἔξαρνονδυνται και σχηματίζονται ἀμαθεῖς εἶναι), fent tota la impressió que són superiors en coratge, i en conseqüència, en el combat (342b, 1-4). *Amagant-ho* (ἀποκρυψάμενοι) d'aquesta manera, la resta de grecs, *enganyats* (ἐξηπατήκασιν) com foren,

haurien estat induïts a *imitar* (*μιμούμενοι*) la seva brutalitat, com si d'aquí en vingués el seu domini, enlloc de convidar-los a practicar la seva saviesa (342b-c). Sòcrates també afegeix que, per tal de mantenir aquesta excel·lència en secret, els seus sofistes acostumarrien a reunir-se amb els joves *de manera encoberta* (*λάθρῳ*) mentre, en altres ocasions, expulsarien els *imitadors* i estrangers per tractar *d'escapar a la seva atenció* (*λανθάνοντες τοὺς ξένους*), a la vegada que prohibirien als joves d'acudir a les altres ciutats per por que poguessin *desaprendre* (*ἀπομανθάνωσιν*) el que els haurien ensenyat (342c-d).

Els temors que sembla que duen els sofistes de Creta i Esparta a amagar la seva saviesa i el seu tracte amb el jovent, així com a intentar privar aquests de la seva concurrència amb altres grecs, sembla que Sòcrates també els hauria de compartir. En el seu cas, però, no sembla que hagi de témer els altres grecs i els imitadors de la moda espartana, sinó els no-filòsofs i els imitadors de la filosofia. Així ho exposa almenys al llibre VIè de *La república*, en resposta a les objeccions interposades per Adimant sobre les dificultats que podrien tenir els filòsofs en la suposada ciutat ideal per guanyar-se el reconeixement de la majoria que fos necessari per al seu govern (487b-d). Sòcrates, d'una banda, reconeix el perill que hi ha que els dotats de natural per la filosofia, aquells que en un futur havien de venir a governar la ciutat, es *corrompin* (*διαφθειρομένους*) sota la intercessió de la multitud i d'aquells que cerquen satisfer-la (492a-b). Les millors naturaleses, diu, són les que més mal parades en poden sortir en cas d'ésser alimentades de manera inapropiada i les que poden dur, per tant, els més grans mals a la ciutat (491d-e; 495a-b). I, malauradament, la influència de la multitud sobre aquestes resulta inevitable i quasi impossible de contrarestar per cap altre ensenyament (492a-493d; 494c, 1-3). D'altra banda, igualment perilloses són les calúmnies per perversió i corrupció que reben els mateixos filòsofs i que, en part, els desacrediten i marginen per al govern (489b-d). Aquestes calúmnies, les més greus de totes, i que bé poden acabar en acusacions públiques (494d-e), tenen, precisament, l'origen en aquells que en algun moment haurien *imitat* (*μιμουμένας*) la filosofia, malgrat no estar-hi del tot ben disposats (491a 1-5; 495c-3; cf. 489d, 1-3).

Si es considera el posterior curs dels esdeveniments, els temors que les joves ànimes de millor naturalesa es corrompin i que la filosofia es vegi desacreditada, acusada i perseguida, estarien del tot justificats. Que aquest problema cristal·litzi especialment en la figura d'Alcibiades i en el tracte que Sòcrates hauria mantingut amb ell, entre d'altres joves, la història tam-

bé ho demostra amb un desenllaç fatídic per a ambdós i per a Atenes. Com és ben sabut, per la relació de Sòcrates amb el fill de Clínias —i també amb Crítias— i per la suposada influència que aquesta relació hauria tingut en les carreres polítiques de tots dos, per més pena de la ciutat, Sòcrates és acusat pels seus conciutadans de corrompre la joventut (Xenofont, *Memorabilia* I, 2, 12-16; cf. Plató, *Apologia* 24b, 33a-b). Coneixedora dels fets, la narrativa platònica, de manera retrospectiva i com si ens volgués mostrar que les coses haurien pogut anar d'una altra manera,³⁴ fa que Sòcrates i Alcibíades hagin de considerar aquests perills des del mateix moment en què dramàticament es dona el tret de sortida a la seva relació. Els dos diàlegs que es deixen situar, en una estreta contemporaneïtat dramàtica al principi d'aquesta relació, al voltant del 433 aC, són l'*Alcibíades I* i el *Protàgoras*.³⁵ D'una banda, en l'última intervenció del primer diàleg, el mateix dia que Sòcrates ha començat a parlar amb ell (*Alcibíades I* 103a, 3-4; 106a, 3), quan a Sòcrates el déu li ho permet (103a, 5-6), ara que Alcibíades acaba de perdre l'esplendor juvenil (131e, 11), Plató farà manifestar a Sòcrates que tem en gran mesura que el jove acabi *malmetent-se* (*διατελέσαι*), i no a causa de la seva naturalesa, sinó a causa de la gran força de la ciutat per exercir el seu poder sobre ambdós (135d, 6-7). Mentre que, d'altra banda, al *Protàgoras*, tan aviat com a la primera intervenció, per primera i única vegada en tota la narrativa platònica, es dona veu a algú que interpel·la directament Sòcrates sobre la seva relació amb el fill de Clínias.³⁶ A peu de carrer i acompanyat per un indeterminat grup de gent, amb el que podria representar la veu del poble d'Atenes,³⁷ l'interlocutor s'interroga i es mostra estranyat per l'aparició de Sòcrates (πόθεν, ὃ Σώκρατες, φαίνη; 309a, 1), a la vegada que se li fa evident que vindria de rondar a la caça d'Alcibíades

34 Nonvel Pieri 2004, 33.

35 Sobre les referències cronològiques del *Protàgoras*, vegeu Nails, 2002, 309-310 Serrano i Díaz de Cerio 2005, CXXV-CXXXI. Convenen a situar-lo dramàticament el 433 aC, Sauppe 1889; Adam & Adam 1893; Taylor 1949; Morrison 1941; Taylor 1991 i Lampert 2010, entre d'altres. Sobre la seqüència dramàtica *Alcibíades I-Protàgoras*, cf. Lampert 2010, 126 i ss; Zuckert 2009, 217 i Coby 1987, 189.

36 Cf. Serrano & Díaz de Cerio 2006, xvii. Val a dir que al *Convit* la narració de la celebració a casa d'Agató que Apol·lodor explica que va contar a Glaucó és precedida per l'interès d'aquest per la reunió on eren Agató, Sòcrates i Alcibíades (*Convit* 172a-b). Com fa notar Lampert 2010, 135: «what *Protagoras* intimates, the *Symposium* flaunts».

37 Bueno 1980, 46, Ebert 2003, 6 i Coby 1987, 20.

(ἀπὸ κωνηγεσίου τοῦ περὶ τὴν Ἀλκιβιάδου ὄραν, 309a, 1-2), advertint-lo, però, de seguida, que el jove, considerant el repuntar de la barba, ja hauria esdevingut un home (ἐφαίνετο ἀνὴρ ἔτι, 309a, 3-4), i suggerint, per tant, que la concurrència socràtica estaria fora de lloc.³⁸

Com vèiem, la trobada amb què obre el *Protàgoras*, la de Sòcrates a peu de carrer amb una colla d'atenesos qualsevols que s'interessen per la seva relació amb Alcibiades, és la que acaba donant lloc a la narració de la conversa amb el sofista. A la llum de la cronologia dramàtica que traça el conjunt de la narrativa platònica sobre el fenomen socràtic a Atenes, l'escena no només és contemporània a la de l'*Alcibiades I*, sinó que podria representar també la primera aparició del personatge Sòcrates a la ciutat, això és, l'entrada de la filosofia en la vida política d'Atenes.³⁹ Al marge de les referències temporals que pugui oferir el diàleg, l'estranyesa amb què es caracteritza la reacció inicial de l'interlocutor ho demostra. Fa l'efecte que la concurrència socràtica és del tot inhabitual a la ciutat.⁴⁰ Fins al punt que la sorpresa de l'aparició no només desperta la curiositat, sinó també una certa alerta: l'interlocutor indica que la comunitat política recela de la presència pública de Sòcrates, indica que se sospita que la raó d'ésser de la filosofia a la ciutat es degui a una relació íntima amb la joventut més prometedora, una relació, però, que no s'observa gaire apropiada i que es desaprova. En l'obertura de la narrativa platònica que representa el *Protàgoras*, la filosofia es troba davant la necessitat primera i urgent de donar una resposta a la interpel·lació, al dubte i al judici públics sobre ella, una trentena d'anys abans que qui la representa sigui acusat, condemnat i executat. L'escena obliga Sòcrates a donar una resposta que, com a alternativa a la sort que històricament havia de córrer, pugui oferir una presentació de la filosofia que destitueixi la impressió que corromp, una nova presentació de la qual dependria la normalització política de la filosofia i del seu efecte edificant o educatiu.

Amb la narració que ofereix de la reunió amb Protàgoras, Sòcrates hauria d'aclarir amb quines intencions i per quins mitjans es relaciona amb el

38 L'aparició de la barba es pren com a indicatiu de trànsit de la joventut a la maduresa, i en conseqüència, de la pèrdua de la bellesa física. El que se suggereix és que a Alcibiades li hauria passat el moment d'ésser atès com a ἐρώμενος (Dover 1978, 103-116; Serrano & Díaz de Cerio 2006, 121 i Denyer 2008, 65-66).

39 Lampert 2010 i Pascual 2016b.

40 Pascual 2016b.

jovent i el beneficia. En el transcurs del *Protàgoras* es confirma, a partir de la irrupció d'Hipòcrates i de la seva demanda de conèixer i esdevenir deixeble del sofista d'Abdera, que Sòcrates es presenta tenint alguna cosa a veure amb aquest fer-se millors dels joves, i especialment, d'aquells que aspiren a ocupar un lloc important en el govern de la ciutat. Efectivament, l'aparició de Sòcrates a Atenes, i amb ell de la filosofia, es presenta com un cert tipus d'educació política dirigida als seus ciutadans més joves i més ben dotats de natural. Però al *Protàgoras*, malgrat el dubte de l'interlocutor inicial, que Sòcrates vingui d'estar amb ell en el sentit més íntim del terme –dubte que, a la vista de la lletra del diàleg, és més que raonable–, Sòcrates se les empesca perquè Alcibíades escapi a l'atenció de l'interlocutor i del lector. Des que Sòcrates diu, jugant, haver-se'n oblidat, fa que els destinataris de la narració també ens n'oblidem. L'estrany esdeveniment indica que només l'oblit d'Alcibíades, sobre qui estan posats tots els focus però també totes les alertes, i la substitució d'aquest per Protàgoras, pot restaurar públicament la imatge del que Sòcrates faci amb aquest i amb altres joves del tipus.⁴¹ Si la inexplicable aparició de Sòcrates a la ciutat ha de venir a explorar i a construir una aparença alternativa sobre la naturalesa i la necessitat política d'una filosofia que podria ser útil i beneficiosa per a tots els ciutadans, la narració socràtica que segueix la trobada inicial, precisament per les sospites que aixeca, tracta d'evitar, a la manera dels sofistes cretencs i espartans, que es reveli obertament, s'hagi donat o no, alguna cosa així com l'educació filosòfica que Sòcrates podria arribar a establir de portes endins amb el jove pel qui la ciutat està més interessada. El que faci Sòcrates amb Alcibíades, amb quines intencions i de quina manera, com a mesura de precaució, hauria d'amagar-se o disfressar-se sota una aparença edificant, a saber, la recerca de l'ἀρετή i la seva ensenyabilitat (cf. 361d, 2-5). El que faci Sòcrates amb Alcibíades no hauria d'esdevenir el tema de conversa en aquestes circumstàncies, no perquè aquesta relació no existeixi, ni tampoc perquè la filosofia no se la prengui seriosament, sinó ben el contrari. Alcibíades no pot esdevenir el tema de discussió, perquè, com en fa mostra l'interlocutor socràtic, el públic atenès no ho entendria, més aviat ho malentendria, cosa que aniria, com demostra la història, en contra de Sòcrates, d'Alcibíades i d'Atenes, en contra de la filosofia i de la ciutat.

41 Cf. Nonvel Pieri 2004, 17.

REFERÈNCIES

Edicions i traduccions del *Protàgoras*

- ADAM, J. i ADAM, A. M. (1893) *Platonis Protagoras*. Introducció, notes i apèndixs a cura de J. Adam i A. M. Adam. Cambridge, Cambridge University Press.
- ARIETI, J. A. i BARRUS, R. M. (2010) *Plato's Protagoras. Translation, Commentary and Appendices*. Traducció i edició a cura de J. A. Arieti i R. M. Barrus. Lanham, Rowman & Littlefield.
- CAPRA, A. (2001) *Platone. Protagora*. A cura de A. Capra. Milà, La Nuova Italia.
- BUENO, G. (1980) *Platón. Protágoras*. Edició bilingüe, comentari a cura de G. Bueno. Oviedo, Pentalfa.
- BURNET, I. (1965) *Platonis Opera*, III. Revisió i breus anotacions crítiques a cura de I. Burnet. Oxford, Clarendon Press.
- DENYER, N. (2008) *Plato. Protagoras*. Edició a cura de N. Denyer. Cambridge, Cambridge University Press.
- KROSCHER, J. (1865) *Platonis Protagoras*. Amb pròleg i comentaris a cura de J. S. Kroschel. Leipzig, B.G. Teubner.
- SAUPPE, H. (1889) *Plato. Protagoras*. Comentari de H. Sauppe, traducció i afegits a cura de J. A. Towle. Boston & Londres, Ginn & Company.
- SERRANO, R. i DÍAZ DE CERIO, M. (2006) *Platón. Protágoras*. Edició crítica, traducció, introducció i notes a cura de de R. Serrano i M. Díaz de Cerio. Madrid, CSIC.
- TAYLOR, C. C. W. (1991) *Plato. Protagoras*. Traducció i notes a cura de C. C. W. Taylor, edició revisada. Oxford, Clarendon Press.

Estudis

- BONNEFOY, Y. (1996) *Diccionario de las mitologías y de las religiones en las sociedades tradicionales y del mundo antiguo. Vol. II. Grecia*. Traducció castellana sota l'edició de J. Pòrtulas i M. Solana. Barcelona, Destino.
- CAPRA, A. (2001) *Il «Protagora» di Platone tra eristica e commedia*. Milà: Il Filarete.
- COBY, P. (1987) *Socrates and the Sophistic Movement: A commentary on Plato's Protagoras*. Lewisburg, Bucknell University Press.
- DOVER, K. J. (1978) *Greek homosexuality*. Cambridge, Harvard University Press.

- EBERT, T. (2003) «The role of the frame dialogue in Plato's Protagoras», a A. Havlicek i F. Karfik (eds.), *Plato's Protagoras. Proceedings of the third Symposium Platonicum Praguense*, Praga, 9-20.
- FRIEDLANDER, P. (1964) *Plato, II. The Dialogues. First period*. Traducció de H. Meyerhoff. Nova York, Pantheon Books.
- GONZALEZ, F. J. (2014) «The Virtue of Dialogue, Dialogue as Virtue in Plato's Protagoras», *Philosophical Papers* 43/1, 33-66.
- IBÁÑEZ, X. (2004) *El Teetet de Plató. Saviesa i prudència en el tribunal del saber*. Barcelona, Barcelonesa d'Edicions.
- LAMPERT, L. (2010) *How philosophy became socràtic. A study of Plato's Protagoras, Charmides and Republic*. Chicago i Londres, The University of Chicago Press.
- MONSERRAT, J. (1999). «El polític» de Plató. *La gràcia de la mesura*. Barcelona, Barcelonesa d'Edicions.
- MONSERRAT, J., CASASAMPERA, J. i OLIVARES, V. (1999) «Francisco J. Gonzalez: Una lectura del Protàgoras de Plató», *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia* XI, 117-137.
- MORRISON, J. S. (1941) «The place of Protagoras in Athenian Public Life (460-415 BC)», *The Classical Quaterly* 35 ½, 1941, 1-16.
- NAILS, D. (2002) *The People of Plato: A Prosopography of Plato and Other Socratics*. Indianapolis, Hackett.
- NONVEL PIERI, S. (2004) «La caccia al bell'Alcibiade», a G. Casertano (ed.), *Il Protagora di Platone: struttura e problematiche*. Nàpols, Loffredo, 7-38.
- PASCUAL, À. (2016a) *El Protàgoras de Plató una narració socràtica per la presentació pública de la filosofia*. Tesi doctoral no publicada. Universitat de Barcelona.
- PASCUAL, À. (2016b) «Una estranya aparició. La qüestió inicial i l'inici de la qüestió socràtica al Protàgoras de Plató», *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia* XXVII, 131-152.
- PASCUAL, À. i MONSERRAT, J. (2013) «¿Y por qué κωνηγέσιον? Un detalle semánticamente atópico en Protágoras (309a1-2)», *EVPHROSYNE. Revista de Filología Clásica* XLI, 47-61.
- DE ROMILLY, J. (1996) *Alcibiades o los peligros de la ambición*. Barcelona, Seix Barral.
- RØRSTADBOTTEN, G. (2017) «Turning Towards Philosophy. A reading of the Protagoras 309a1-314e2», a O. Pettersson i V. Songe-Møller (eds.), *Plato's Protagoras Essays on the Confrontation of Philosophy and Sophistry*. Cham, Springer.

- SALES, J. (1999) «Presentació. Assistir al diàleg, assistir el diàleg», a J. Monserrat, «*El polític*» de *Plató. La gràcia de la mesura*. Barcelona, Barcelonasa d'Edicions.
- STRAUSS, L. (1965) *Plato's Protagoras: A course by professor Leo Strauss*. Transcripció d'una classe oral. Chicago.
- SZLEZÁK, T. (1997) *Leer a Platón*. Traducció a cura de J. L. García Rúa. Madrid, Alianza.
- TAYLOR, A. E. (1949) *Plato: The man and his work* (6a ed.). Londres, Methuen.
- TORRES, B. (2019) *Plató. Fileb*. Introducció i traducció de B. Torres. Girona, Ela Geminada.
- ZUCKERT, C. (2009) *Plato's Philosophers: The Coherence of the Dialogues*. Chicago, The Chicago University Press.